

La introducció de la llegenda negra dels Borja a la Península: Gonzalo Fernández de Oviedo i Jerónimo Zurita*

JOAN EMILI ROIG MATOSES
Universitat de València

Els Borja descavalquen a Itàlia a mitjans del segle XV en un marc històric ben peculiar i concret, i es troben amb un panorama eclesiàstic que podríem qualificar com a convuls. Alfons de Borja arriba a Roma com a titular de l'església dels "Quattro Santi Coronati" en haver estat nomenat cardenal un 2 de maig de 1444 pel papa Eugeni IV. Onze anys després, un 8 d'abril de 1455, les portes de la Capella Sixtina s'obrien després d'una emocionant i difícil quarta votació i d'elles sortia elegit papa Calixt III, Alfons de Borja.

Sis anys abans, el cardenal Borja havia cridat a Itàlia el seu nebot de 18 anys, Roderic de Borja, perquè estudiara Dret canònic a la Universitat de Bolonya. La carrera d'aquest va ser fulgurant; el 1456 assolí el grau de doctor en Dret canònic i era nomenat cardenal pel seu oncle en un consistori secret, junt amb el seus cosins Pere Lluís de Borja i Lluís Joan de Milà. Posteriorment seria nomenat legat pontifici i vicecanceller de la cúria papal, el càrrec més important després del de papa. I d'aquesta manera va servir tots els papes que van succeir el seu oncle fins que l'11 d'agost de 1492, després d'una llarga nit i un quart escrutini, les portes de la Capella Sixtina tornaven a obrir-se per donar pas a un segon papa Borja; Roderic de Borja era elegit papa Alexandre VI amb el vot unànim de tot el col·legi cardenalici assistent al conclave. Ràpidament, l'ombra allargada de la simonia va tacar aquell conclave i aquella elecció.

Tota aquesta cadena de fets s'esdevé en un marc històric concret i especial. La Itàlia de l'Edat mitjana estava dividida per ciutats/estats i per altres territoris. Al nord ens trobàvem el ducat de Milà, a l'oest Gènova i a l'est la república de Venècia. El centre italià quedava dominat per la república de Florència i els Estats pontificis i, finalment, el regne de Nàpols controlava el sud.

Tota aquesta teranyina política i territorial italiana va anar mantenint els seus equilibris i independència, amb xicotets alts i baixos al llarg dels segles fins que en el segle XIX els Savoia són entronitzats, es crea el regne d'Itàlia i es reunifica políticament tota la península. Com són d'irònics els giravolts del destí, aquesta unificació italiana havia sigut el gran somni polític d'Alexandre VI que havia de realitzar Cèsar Borja.

El papat d'aquesta època, una espècie de monarquia temporal, dominava la part central d'Itàlia i la resta de la península. L'ostentació del poder i els excessos dels màxims representants eclesiàstics eren coneguts per tothom. Les veus crítiques que

* Enviat: 29/11/2016. Acceptat: 2/12/2016.

intentaven reformar l'Església denunciaven i difonien tots els aspectes negatius que feien de Roma, els palaus vaticans i la cort papal l'epicentre de la corrupció eclesiàstica.

El cisma d'Occident va aprofundir aquesta mala imatge que tenia l'Església des de feia segles. A tot açò caldria afegir els abusos de poder, la simonia, el nepotisme, el tràfic d'influències, la moral relaxada dels prelats, la gran ostentació de la riquesa... En resum, les crítiques contra els papes i alts membres de la cúria vaticana no eren una cosa desconeguda ni poc habitual quan Alfons de Borja i Roderic de Borja van accedir al soli pontifici.

De la mateixa manera que van actuar Calixt III i sobretot Alexandre VI, ho van fer tant els papes anteriors com els posteriors fins mitjans del segle XVI, quan el concili de Trento i la Contrareforma van fer canviar aquestos qüestionats i criticats hàbits. Erasme de Rotterdam, en el seu *Elogi de la Follia*, escrit vers l'any 1509, ho denunciava així:

Els summes pontífexs, els cardenals i els bisbes, ja fa molt de temps que imiten a consciència la conducta dels prínceps, i gairebé la superen. Ara, si un d'ells considerava que la blancor esclatant del seu sobrepellís no representa sinó una vida irreprotxable, que la mitra de dues puntes unides per un mateix nus expressa la coneixença igualment aprofundida de l'Antic i el Nou Testament, que els guants signifiquen la puresa en l'administració dels sacraments amb unes mans no contaminades per les coses humanes, que el bàcul indica l'atentíssima vigilància sobre l'arment que els ha estat confiat, que la creu que exhibeixen simbolitza la victòria sobre totes les passions humanes..., si un d'ells se les feia aquestes consideracions i moltes d'altres de semblants, ¿no viuria trist i ansiós? Però avui dia s'accontenten de pasturar bé ells. Altrament, la vigilància del ramat la confien al mateix Crist o l'encarreguen als qui anomenen "germans" o als vicaris. I no recorden pas que llur nom, la paraula "bisbe", significa treball, vigilància, Ara, per esgarrapar diners, són uns excel·lents bisbes i no tenen pas la vista entelada.

De la mateixa manera, els cardenals haurien de pensar que són els successors dels Apòstols i que hom té dret a exigir-los que en donin testimoni: que no són pas els amos, sinó els administradors dels béns espirituals, i que n'hauran de donar compte amb tota exactitud ben aviat. Si de veres es posaven a filosofar una mica sobre llur vestimenta, i reflexionaven: "Què representa el blanc sobrepellís, sinó la perfecta puresa de costums? I la sotana de porpra, significa, potser, el més ardent amor a Déu? I la capa de plecs folgats a banda banda, que embolcalla àdhuc la mula de Sa Reverència i bastaria fins per cobrir un camell, què indica, sinó la caritat eixamplant-se sense límits per assistir a tothom, això és, per ensenyar, exhortar, consolar, increpar, amonestar, acabar les guerres, oposar resistència als prínceps malvats i oferir generosament al ramat de Crist no sols riqueses, ans la sang i tot? Endemés, a què treuen cap les riqueses, si es tracta de fer la funció de pobre com els Apòstols?" Si ho sospesaven bé, ja us asseguro jo que no l'ambicionarien pas aquest honor i de bona gana se'n desfarien o durien una vida plena de fatigues i de preocupacions com fou antigament la dels Apòstols.

Si els Summes Pontífexs, que són els vicaris de Crist, s'esforçaven a imitar la seva vida, o sigui, la pobresa, els treballs, la doctrina, la creu, el menyspreu del món, si reflexionaven sobre el nom de "Papa", que significa "pare", o sobre el qualificatiu de "Santíssim", ¿hi hauria a la terra ningú tan malaurat? Aquest càrrec, ¿qui voldria comprar-lo al preu que fos i, en haver-lo comprat, el defensaria amb l'espasa, el verí i tota mena de violència? ¿De quants avantatges no els privaria el seny si tan sols una vegada s'emparava d'ells? ¿El seny, he dit? N'hi hauria prou amb una mica de la sal de què parla Crist. Tantes riqueses, honors, puixança, victòries, beneficis, dispenses, tributs, indulgències, tants cavalls, muls, servidors, tantes satisfaccions! Ja ho veieu quin tràfec, quina mar de riqueses he abraçat amb pocs mots. Tot això caldria substituir-ho per vetlles, dejunis, llàgrimes,

oracions, prèdiques, estudis, sospirs i mil altres fatigues semblants. Ara, cal no oblidar el que passaria: tants d'escriptors, copistes, notaris, advocats, promotors, secretaris, mulaters, palafreners, alcavots (anava a dir una cosa més obscena, però em fa por que resultaria punyent a les orelles), en fi, tota la multitud d'homes que oneren —perdoneu, volia dir que honoren— la Seu de Roma, es veuria constreta a la fam. Realment, això seria un inhumà i vergonyós; Però encara més humiliant de fer tornar els prínceps suprems de l'Església, els veritables llumeners del món, al sarró i la vara.

Avui dia, generalment, tots els treballs els deixen en mans de sant Pere i sant Pau; en canvi, ells es reserven la glòria i el plaer. És així com, per obra meva, no hi ha homes que portin una vida més dolça i despreocupada. (ERASME, 1982: 113-115)

En aquest context històric, polític i religiós italià és on es crea la llegenda negra dels Borja. Aquesta no va començar amb el primer papa Borja sinó amb el segon, i quan aquest encara no era pontífex sinó cardenal. Contràriament al que molts podrien pensar, no va començar una vegada mort Alexandre VI, sinó que va començar abans del seu pontificat, va consolidar-se durant el mateix i va perviure i augmentar durant els segles posteriors.

La llegenda negra neix a Itàlia i es creada pels enemics dels Borja, sobretot dels d'Alexandre VI que durant el seu pontificat veurà com se l'acusa de simonia, d'assassinats, d'incest, d'orgies, corrupció... Per tal d'intentar aconseguir una possible destitució, per exemple, i sobretot per tacar i embrutir la imatge dels Borja, uns estrangers, uns valencians que dominaven l'escena política i religiosa italiana del moment i això, en l'Itàlia d'aquella època, pesava i molt.

Els elements sobre els quals es basteix la llegenda negra dels Borja són els següents: en primer lloc, tenim la simonia; només acabar el conclave de 1492, els rumors segons els quals Roderic de Borja havia comprat els vots dels cardenals per assegurar la seua elecció com a papa van començar a córrer per Roma primer i després per tota Itàlia; altres teories deien que Roderic havia fet un pacte amb el dimoni per aconseguir la tiara i onze anys de papat.

En segon lloc, les relacions incestuoses de Lucrecia de Borja amb els seus germans, així com també amb el seu pare.

En tercer lloc, l'assassinat del duc de Gandia Joan de Borja a mans del seu germà major Cèsar, perquè aquest estava gelós de Joan i volia renunciar al cardenalat i ocupar el càrrec de gonfanoner dels exèrcits pontificis. I també, l'intent d'assassinat del segon marit de Lucrecia, Alfons d'Aragó, per ordre de Cèsar i la seua posterior mort a mans d'aquest als apartaments vaticans, davant del seu pare, perquè suposadament estava gelós de les bones relacions entre Alfons i Alexandre VI, i perquè Cèsar tenia relacions sexuals amb la germana i es volia treure de sobre un rival.

També ens trobem amb el famós verí dels Borja, la "cantarella", emprat per assassinar enemics, rivals i cardenals per fer-se amb les seues riqueses. Verí que, segons la llegenda negra, va acabar amb Alexandre VI i quasi també amb Cèsar Borja. Conta la llegenda que al sopar ocorregut el 5 d'agost de 1503 a la vinya del nomenat feia pocs mesos cardenal Adriano di Corneto, els plans d'Alexandre VI i de Cèsar consistien en enverinar uns quants cardenals, però di Corneto se'ls va avançar i els va enverinar a ells; uns diuen que di Corneto els posà el verí al seu vi i altres, que el verí va ser posat a les fruites confitades amb arrop que tant agradaven al papa Borja. Altres versions de l'enverinament situen l'acció de les fruites confitades enverinades en el sopar celebrat

als apartaments Borja del Vaticà l'11 d'agost de 1503, en què se celebrava l'onzè aniversari de l'elecció papal de Roderic de Borja. Alexandre VI moria la matinada del 18 d'agost, després d'una setmana d'agonia. Un verí, per tant, molt sofisticat que no mata-va al moment sinó molts dies després...

I finalment, i relacionat amb la mort d'Alexandre VI, tenim el suposat episodi de l'aparició de set dimonis volant en els apartaments Borja en el moment immediat a la mort del papa, i que havien acudit per emportar-se la seua ànima segons el pacte establert onze anys abans entre Roderic de Borja i el dimoni, teoria que es veia refermada per una suposada confessió d'un moribund Borja que contava Francesco Gonzaga via carta a la seua dona, Isabella d'Este, i provada per la rapida deformació, ennegriment i putrefacció accelerada que el cos d'Alexandre VI va patir aquell dies del "ferragosto" romà de 1503.

Totes aquestes històries van córrer per Itàlia durant l'època i durant els segles posteriors. Però, la llegenda negra dels Borja i els seus elements centrals van arribar a la Península Ibèrica? Va arribar a la terra dels Borja, al regne de València?

Quina és la imatge que donen d'ells i de la família escriptors com el dietarista Melcior Miralles, o historiadors valencians com Martí de Viciàna, Gaspar Escolano, Francesc Diago, el xativí Vicent Boix o Josep Rodríguez? Donen compte de tots o part dels episodis de la llegenda negra borgiana?

Melcior Miralles, el capellà d'Alfons el Magnànim, és una figura importantíssima en el relat que estem intentant construir, perquè va ser coetani de Roderic de Borja, va viure amb els seus propis ulls i amb gran disgust la vinguda a València del cardenal Borja com a legat papal l'any 1472. Miralles, l'únic que critica dels Borja és el seu nepotisme i, d'aquesta vinguda a València, els luxes, excessos i la clara ostentació i demostració de poder que Roderic de Borja es va donar a si mateix durant els dies que va ser-hi.

Martí de Viciàna, en la seua *Crònica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, fa una autèntica jugada mestra d'ennobliment de la família Borja, parla de Calixt III, de l'elecció d'Alexandre VI, d'històries del seu pontificat, dels seus fills als quals anomena nebots... però no trobem cap rastre de la llegenda negra en la segona meitat del segle XVI.

Ja en el segle XVII, Gaspar Escolano publicava a València la *Decada primera de la historia de Valencia*. Escolano, de la mateixa manera que Viciàna, aborda l'origen noble dels Borja i rebla el clau fent córrer la sang reial de la família aragonesa dels Atarés per les venes dels Borja. Cap rastre, però, de cap dels episodis de la llegenda.

També en el segle XVII es publiquen a València els *Anales del Reyno de Valencia* de Francesc Diago, que no aportarà tampoc cap novetat als orígens nobles dels Borja als ja esmentats abans. Diago parla amb total normalitat dels fills d'Alexandre VI i de la mare d'aquestos, Vanozza Catanei.

En el XVII també, cap rastre de la llegenda en l'obra de fra Josep Rodríguez, *Biblioteca Valentina*, quan parla dels dos papes Borja.

Finalment, al segle XIX, tampoc trobem cap mínim esment ni cap episodi de la negra llegenda en l'obra de Vicent Boix, *Historia de la ciudad y reino de Valencia*. Lla-vors, com entra i qui la introdueix a casa nostra?

La llegenda negra, per fi, arribà a València per via cort imperial i es va difondre especialment entre els ambients cortesans castellans, amb clares motivacions polítiques

i moralitzants; i gran culpa d'això la van tenir Gonzalo Fernández de Oviedo i Jerónimo Zurita.

El cronista asturià Gonzalo Fernández de Oviedo va tenir un paper molt rellevant en aquesta tasca difusora entre nosaltres. Fernández de Oviedo va estar fins al 1497 al servei del príncep don Juan; mort aquest el 1497, decideix abandonar la Península i anar a Itàlia, on va entrar al servei, entre altres personatges, de Joan de Borja-Llançol de Romaní, cosí dels fills d'Alexandre VI i nomenat cardenal per aquest de l'església de Santa Maria in Via Lata. Va viure a Roma fins a l'any 1500 i posteriorment va marxar a Nàpols al servei del rei Frederic de Nàpols, fins que va tornar a la cort de Castella i d'allí a les Índies com a cronista. Per tant, Fernández de Oviedo va poder ser testimoni primer de la Roma dels Borja. És en una de les seues obres, *Batallas y quinquagenas*, un compendi de diàlegs, on fa aparèixer molts personatges de la noblesa, entre ells els Borja. En els diferents diàlegs on els trobem, fa aparèixer diferents elements de la llegenda negra com la simonia, els assassinats a mans de Cèsar Borja del seu cunyat Alfons d'Aragó, del seu germà Joan i del cambrer del papa Perotto Calderón. De les històries i intrigues se salvaran el seu senyor Joan de Borja-Llançol i el germà Pere Lluís de Borja-Llançol, ambdós cardenals; i Lucrècia Borja, a qui va conèixer en persona; en la batalla 2^a, *quinquagena* 3^a, en què parlen l'Alcaide i un Sereno, es diu de Lucrècia:

ALCAIDE. Fue el ijllustrísimo señor don Alonso de Aragón, Duque de Viseli, hijo bastardo del serenísimo rrey don Alonso 2º. de Nápoles, llamado Guercho, de muy linda dispusición de persona, doctorado de las partes e virtudes que se deuen desear en todo buen príncipe. E fue yerno del Papa Alexandre 6º., casado con su hija la jllustrísima doña Lucresçia de Borja, perssona muy hermosa, sabia e valerosa señora, e por dicho de muchos de aquellos tiempos era rraríissima e pocas a ella semejantes cuyas exçelencias no se podrían dezir sin muchos rrenglones nj en poco tiempo, a la qual yo vi muchas veces. (FERNÁNDEZ DE OVIEDO, 1989: 43)

Unes línies més endavant, l'Alcaide, alter ego de l'autor que continua dialogant amb el Sereno, informa dels assassinats d'Alfons d'Aragó i de Joan de Borja a mans de Cèsar:

ALCAIDE. Así es verdad, pero ninguno dellos conosçió al Duque de Viseli, e después que a ése mataron aleuosamente casó esa señora en Ferrara. Pero porque no canssemos al lector con esta leçion pues ocurren cosas de maldades atribuydas a uno en la muerte de aqueste señor, e en la muerte de su cuñado el Duque de Gandía, rrepartirse han en este diálogo y en el siguiente capítulo. E oyrés qué almas avía en aquella sazón en la çibdad sancta de Rroma, cabeça del mundo, e sabrés la crueldad que se vsó e cometió contra este señor Duque de Viseli, por la más calificada maldad e aleuosa forma de trayçion que se ha oydo ni visto gran tiempo ha.

SERENO. Bien es que las munchas, munchas maldades que atribuyen a ese Duque de Valentinoes las diuidays, y avn demas desas que vos sabeys avrá otras y otras que le son atribuydas.

ALCAIDE. [*tachado* SERENO]. Pues tened entendido que aquesta deste Duque don Alonso de Aragón, su cuñado, fue muy fea cosa, e no de tan esforçado ombre como algunos que no conosçieron al Duque don Çesar de Borja, le hazen, sino hecho traydor e couarde, e sobreseguro. (FERNÁNDEZ DE OVIEDO, 1989: 43)

Després d'açò, l'Alcaide narra com Cèsar va encarregar a altres l'assassinat d'Alfons i com que no se'n sortiren, ell va manar rematar la feina:

ALCAIDE. Casaron su hijo e hija ya dichos, quel rrey don Alonso 2º. ovo en ella, con hijo e hija del Papa Alexandre 6º., e como he dicho no oujeron hijos. Valía, según oy dezir a caualleros lo quel Duque de Viseli tanía en Nápoles diez o doze mjll ducados de renta cada vn año de patrimonio, e dáuale el Papa con su hija mas de otro tanto. Quanto a su persona deste señor digo que era de gentil dispusición de ombre, e valeroso e virtuoso e muy bien acondicionado e quisto, e muy en gracia de todos cuantos le tractauan e conosçían, avn de los demás por su fama e gentiles partes de cauallero, e por quién él era. Pero fue falto de ventura, e aquel su cuñado don Çésar de Borja, Duque de Valentinoes, temjóle por çierto enojo e palabras que oujeron, en quel don Alonso le tractó mal e el Duque Valentinoes se tuuo por injuriado dél e acordó de la matar con manos ajenas. E después de ser amigos de esa rrenzilla, sobresaltado vna noche, yendose a dormir desde la cámara del Papa a su aposento, e dexado al Duque con el Papa, salido del palaçio sacro e delante de la puerta principal de la yglesia de los Apóstoles (sobre las gradas), para donde passaua a su aposento (que todo se cuenta y es del palaçio sacro), salieron de traués los malfechores e le dieron tales halabardazos e heridas que le dexaron por muerto. E de allí fue metido como tal al aposento suyo e de doña Lucreçia. Sabido por su tío, el rrey don Federique de Nápoles, enbió luego por postas vn çirujano exçelente varón que se dezía miçer Galieno, e al doctor Antonaço, calabrés, que el vno e el otro eran famosos ombres que reujan al Rrey, para que curasen al Dique de Viseli, su sobrino, no fiando de los médicos e çirujanos de Rroma, por causa que se rreçelava públicamente, e avn se dezía, que el interfector, o quien le mandó matar, era el Duque de Valentinoes. E por la diligencia del medico e çirujanos napolitanos, mediante Dios, fue público que el Duque don Alonso sanara, e ya yua fuera de peligro e tan conualesçido que a qujen le pesaua de su salud acordó de acabar lo començado, e lo hizo vna noche ahogar en la cama con vna toalla o garrote que le dieron.

SERENO. ¿Qué hizo el Papa a la Duquesa doña Lucreçia sobre tal gran maldad e tan feo omiçidio en tal perssona?

ALCAIDE. La Duquesa llorando y el Papa sospirando, e todos los demás sin osar fistar nj boqueallo, y se pasó i así sin que nadie dixese palabra nj dexase de creer quel cuñado Duque de Valentinoes le avía fecho matar. Sólo Pasquín, desde a algunos días, habló en ello, e avn no muy claro, porque avunque es de piedra temió. (FERNÁNDEZ DE OVIEDO, 1989: 44)

També, com hem dit, li atribueix la mort de Joan de Borja i fins i tot la d'Alexandre VI:

ALCAIDE. Eso pasó. Y pasó asimismo la muerte del Duque de Gandía antes deso, que no fue menos atreimiento. Y antes de las quales trayçiones y en tales perssonas se pudo bien entender qujén pudo ser el auctor desos e otros males que Pasquín, e avna la común opinión de todos, lo rregistraron e pusieron a cuenta e cargo de don Çésar de Borja, Duque de Valentinoes, terçero hijo del Papa, por cosas e señales e causas que ovo para lo tener por averiguado que otro no lo pudiera hazer nj lo osara cometer. Y avn de la muerte del mismo Papa, su padre, no se le dexa de dar culpa. En fin, el fue otro Caracala en ser desobidiente a su padre e matar a su hermano como [*al margen*: Antonio Cracala emperador] lo hallarés escripto en el cathálogo de los emperadores, e avn peor fue ese Duque de Valentinoes. (FERNÁNDEZ DE OVIEDO, 1989: 44)

En la quarta *quinquagena* de la segona batalla torna a culpar Cèsar d'aquestes morts i també li atribueix l'assassinat d'un cardenal mitjançant el verí, d'un cosí, d'un bisbe i del seu oncle:

ALCAIDE. Hanme traydo a la memorja las cosas que avés oydo ver esos revenedísimos Cardenales a los lados del serenísimo rrey de Portugal, de dos en dos, y en espeçial la muerte de vno dellos a qujen yo seruí pocos meses porque le dieron ponçoña con que murió. E fue vno de los valerosos prinçipes que avía en la Yglesia de Dios, y creyóse que su vida se acabó porque era amigo de la onrra de su natural rrey de España e fauoresçedor de nuestra naçión. Y acordándome desto ni me maraujlo de la poca deuoción de los christianos ni de sus trabajos, pues fue público que el hijo del Papa, el Duque de Valentinoes, le mató con sus esquisitas formas (a lo menos sus criados del Cardenal, así lo pensamos), seyendo tan públicamente infamado de la muerte de su hermano el Duque de Gandía, y después de muerto el Cardenal don Joan de Borja, su primo, y el Obispo de Çepta don [*espacio en blanco*] de Almeyda con yeruzas, hizo matar a don Alfonso de Aragón, Duque de Viseli, de la forma que lo oystes en el capítulo 137. Y aviendo ese mismo Duque de Valentonoes dexado el capelo y Arçobispado de Valençia se casó en Francia con hija de Mosior de Labrit, hermana del rrey don Juan que perdió a Nauarra. E allí en Nauarra le mataron españoles, como ya os lo tengo dicho en otra parte. E murió como biuió. ¿Quién os podrá dezir sus maldades? (FERNÁNDEZ DE OVIEDO, 1989: 452)

No és fins que el Sereno no li pregunta que l'Alcaide revela el nom de les persones de les quals ha estat parlant:

SERENO. ¿Quien son esos señores Cardenales, e de qué manera murió ese Cardenal que dezís?

ALCAIDE. El Cardenal que yoro es el reverendísimo don Juan de Borja, Arçobispo de Valençia y Abbad de Sanct Antón de Mjlán, y legado de Boloña y de Perosa, natural de la çibdad de Valençia, hijo del noble cauallero don [*espacio en blanco*] de Borja. E el otro Cardenal es su hermano don Luys. Y don Rrodrigo de Borja, capitán de la guarda del Papa Alexandre es su hermano mayor. (FERNÁNDEZ DE OVIEDO, 1989: 452)

Finalment, Fernández de Oviedo atribueix a la simonia l'elecció de Roderic de Borja com a papa, emparant-se en l'autoritat que aquells dies donaven els escrits que eren enganxats en l'estàtua coneguda com el Pasquí, a la qual ja ha fet referència quan ha parlat dels assassinats de Cèsar Borja:

SERENO. ¿Quién es aqese Pasquín? Que mucho tiempo ha que he oydo dezir que Pasquín dize muchas verdades, e no sé qujén es.

ALCAIDE. Pasquín es vna antigualla de piedra, de vna así llamada que está en Roma. E quando acaesçee alguna cosa no vsada e dina de rreprehensión, no faltan murmuradores que lo noten, e en lengua latina o ytaliana, en verso o en prosa, dizen lo que les paresçe contra aquel que deue ser (o quieren que sea) rreprehendido. E en vn papel que le ponen pegado en la pierna o en su estatua, muerden al Papa e al que no tiene capa, ora sea rrey o cardenal, o algún potentado. De forma que dándole la culpa a Pasquín (no la teniendo) no faltan ombres e lenguas sotiles e de jngenio que digan vna maliçia o verdad notable en el caso que suçede, y es de la manera que agora os lo diré o daré a entender por otras cosas passadas. En tiempo desde mismo pontifiçe Alexandre 6º. quisieron algunos dezir que la

simonía se exercitaua mucho, e que por dineros se concedía todo quanto se le pedía, aunque fuese contra los sacro cánones. E pluguiera a Dios que tal mal no se oviese vsado después nj pasasse adelante, nj se vsase en más de Rroma, aunque paresçe peor que en las cortes de los príncipes seglares. Pasquín no lo queriendo callar nj comportar amanesció vn día con dos versos latinos que dezían:

*Vendit Alexander calices altares Christi
emerat ille prius vendere jure potest.*

SERENO. ¿Qué quiere dezir eso?

ALCAIDE. Yo os lo diré. El primero verso rreprehende al Papa Alexandre e dize que vende los cálices e altares de Christo, e en el segundo verso le desculpa Pasquín, e dize quel los compró primero e que de derecho los puede vender, como propia e avida, por sus dineros.

SERENO. Tan mal me paresçe la desculpa o descargo del segundo verso, como lo dixo en el primero, pues se colije que por simonía e presçio fue hecho Papa, e que como ofiçio avido por dineros querrá sacar su caudal de a misma mercaderia. (FERNÁNDEZ DE OVIEDO, 1989: 303)

L'altre personatge responsable de la difusió de la llegenda negra va ser l'historiador aragonés Jerónimo Zurita. L'any 1562, en els seus *Anales de la Corona de Aragón*, ja havia tractat el tema dels Borja i els seus orígens familiars quan escriu sobre l'elecció com a papa Calixt III d'Alfons de Borja. Calixt III venia de la branca Borja pobre que estava al servei dels Borja nobles. Aquestes paraules van causar una gran commoció durant l'època i el duc de Gandia Carles de Borja i Cardona va orquestrar una lloança dels Borja i els seus orígens, que va encarregar a l'historiador Martí de Viciana, de qui ja hem parlat.

Però el llibre en el qual Zurita fa vertader escarni dels Borja, sobretot de Cèsar Borja, és en la seua *Historia del rey don Hernando el Católico: de las empresas y ligas de Italia*, publicada a Saragossa l'any 1580 en cinc volumns. En tractar l'elecció d'Alexandre VI, en cap moment no fa planar l'ombra de la simonia en la mateixa.

Com hem dit abans, és amb Cèsar Borja amb qui s'acarnissa. L'autor una vegada rere altra deixa clara la seua animadversió cap al fill del papa en molts aspectes: des de la desgana amb què portava el títol de cardenal o la renúncia al cardenalat per ser capità dels exercits pontificis i acabar casant-se amb Carlota d'Albret, fins a l'acusació d'haver assassinat el seu germà Joan. Diu per exemple:

Probaba el cardenal, que nunca de su voluntad fue clérigo, ni tomó orden sacro, sino por temor reverencial de su padre: y que quando murió el duque don Pedro Luis su hermano, estuvo muy renitente: y quiso matar a don Juan de Borja, que era menor que él, por haber el ducado de Gandía: y mucho tiempo estuvo en aquella porfía, de no querer ser clérigo: y que siendo cardenal acetó orden de diácono, siendo compelido por su padre: y de todo esto produjo por testigos a los cardenales de Segorbe, Iorgeto, y Perugia. No se dejaban de tener por fundadas causas, para que se diese lugar a tan gran novedad, la vergüenza, e infamia, que siendo cardenal tal persona, causaba, y daba a la Iglesia en sus profanidades, y grandes desconciertos: porque él vivía de tal manera, que con mucha razón, fue de quien dijo primero Garcilaso, como gran cortesano que era, que aun para lego era muy deshonesto: y decian, que por vía de privación, se debiera sacar del colegio: mas que por re-

verencia del Papa se podía admitir su resignación. Pero la más aparente causa se entendió ser, que fue creado con presupuesto, que era hijo legítimo de Dominico de Ariñano: y se había probado: y como legítimo fue asumido en el colegio, con consentimiento de todo él: y como después publicó ser hijo del Papa, hacía su creación subreticia. Después de habida gran contienda, y disputa sobre esto, se le concedió la dispensación: y el cardenal por entonces no resignó: diciendo que lo haría, cuando tuviese mejor asentadas sus cosas: pues bastaba haber entendido la gracia que el Papa le hacía. Causó esta dispensación generalmente muy gran escándalo: y muchos afirmaban, que fue cosa nunca entendida en la Iglesia: y que se otorgaba por no estar el colegio libre, y en tanta igualdad, como fue en otros tiempos: y así con tales tratos, y modos, y por tan malos medios, salió César Borja de aquel sagrado colegio, como había entrado en él, y fue constituido en aquella dignidad. (ZURITA, 1989-1996: II, 126-127)

Els judicis contra Cèsar Borja són molt severes, del mateix estil que trobem a las *Batallas y quinquagenas*, i tenen una clara intencionalitat política; el motiu no és altre que, segons Zurita, Cèsar i els Borja havien traït Ferran el Catòlic. Escriu Zurita:

Antes de ser asumpto al pontificado el papa Alejandro, de consentimiento de los cardenales, había el papa Inocencio proveído de la Iglesia de Pamplona a César Borja: que era entonces protonotario apostólico: e hizole administrador en lo espiritual, y temporal: y el que entonces parecía, que podía ser pastor, salió una fiera cruel: que fue causa de grandes turbaciones, y estrago en las tierras del patrimonio de la Iglesia: y en toda Toscana. (ZURITA, 1989-1996: II, 130)

O quan diu:

No estaba aún fuera de aquella dignidad eclesiástica, adonde había llegado por tan malos medios, y ya se imaginaban nuevas cosas, para engrandecerlo: y era muy cierto el juicio de muchos, que si dejase el capelo, se había de poner gran fuego en toda Italia. No solamente deseaba el Papa que el rey de Francia le diese estado, pero aprobaba el dejar el hábito, y estado eclesiástico: lo que el Rey Católico no quería hacer: porque muchos de los cardenales lo procuraban estorbar, aunque no públicamente: acordándose de un ejemplo reciente, que en tiempo del papa Inocencio, el cardenal de Aleria se quiso hacer fraile: y el Papa, y todo el colegio reputaron por muy grave cosa, que tan preeminente dignidad se dejase, aunque fuese para entrar en religión: y decían, que mucho menos se debía permitir para profanarse: y poner fuego, y escándalo, no sólo en la Iglesia, pero en toda la cristiandad, como después se vio. (ZURITA, 1989-1996: II, 100)

Per altra banda, Zurita no té cap problema en acusar Cèsar Borja de voler assassinar el cardenal Ascanio Sforza:

Al mismo tiempo destas reprehensiones, y de la plática de la reformation, se hicieron las bodas de Lucrecia su hija, con don Alonso de Aragón: y el cardenal Ascanio se salió de Roma, de miedo que el cardenal de Valencia no le matase, con color que había estorbado su casamiento, con la hija del rey don Fadrique: y temiendo que no le robasen su hacienda, y dinero que era mucho. (ZURITA, 1989-1996: II, 125)

Tampoc en acusar-lo d'haver ordenat l'assassinat d'Alfons, el marit de Lucrècia, i d'haver-lo rematat mentre es guaria de les seues ferides als peus mateixos del papa:

Estaba tan apoderado el duque de la persona del Papa, y con tanta autoridad, que sin respeto ninguno corría sueltamente a donde le llevaban sus vicios, y grande ambición: y por el odio que entendió que el Papa tenía al duque de Viseli su cuñado, trató que le matasen dentro en el sacro palacio: y aun según se creía, él mismo puso las manos en ello: y fue herido el duque de Viseli de muchas heridas. Era la enemistad que el duque de Valentinis tenía a su cuñado, tan cierta, y el odio tan público, y la disolución, y tiranía tan grande, y la causa tan notoria, y fea, que parecía no tenerse respeto alguno a Dios, ni a las gentes: en tanto, que estando el de Viseli en cura, afirmaba públicamente, que si osase decir, que él lo había hecho, le haría matar en la cama, o en presencia del Papa lo mandaría echar por una ventana: de suerte, que aunque las heridas eran mortales, tenía el cuitado mayor peligro de lo que estaba por venir. Lo más liviano que se publicaba, ser la ocasión de tan grave exceso fue, haber sido la causa su misma mujer Lucrecia: y no se tuvo paciencia que el daño fuese tan tardío: y que hubiese alguna esperanza que el duque podía vivir: y fue muerto en la cama a puñaladas, con grande abominación de la persona del Papa, en permitir que a un hijo de rey, marido de su hija, y padre de su nieto, inocente de merecer ningún mal, después de haberle dado su hijo de cuchilladas, por causa tan deshonesto, e infame, retrayéndose el herido a sus faldas, después de haberle recibido debajo de su amparo, y mostrando de hacer con él, lo que el deudo requería, visto que las heridas no bastaban a matalle, a medio día le acabasen tan fieramente: y que a la misma hora viese al matador, y burlase con él: y aunque el caso fue tan atroz, y el Papa lo disimulaba, pero no podía tanto encubrir, que no diese a conocer, que él había sido la causa: porque lo malo tenía por naturaleza, y lo bueno por artificio. (ZURITA, 1989-1996: II, 229)

Finalment, i després d'haver-lo acusat també d'enverinar el seu pare el 1503 (ZURITA, 1989-1996: II, 169), de la següent irònica manera descriu la mort de Cèsar a Viana el 1507:

Así acabó el duque sus días, que poco antes era el verdugo, y cuchillo de Italia: y lo que fue muy notado, se afirmaba, que después de tantos trabajos, y peligros que pasó en diversas empresas, vino a morir en la tierra que era diócesi del primer obispado que tuvo, que fue el de Pamplona: y en el mismo día que se había tomado la posesión dél, que fue día de San Gregorio: para mayor ejemplo del castigo que merecieron las ofensas, e infamias que causó a la Iglesia.

En conclusió, podem dir que la llegenda negra dels Borja va nàixer, es va desenvolupar i expandir a Itàlia. Al regne de València va tenir nul·la repercussió entre els historiadors des del segle XV fins al XIX, que bàsicament es dediquen a elogiar els Borja, segurament perquè durant els segles XVI i XVII els Borja ducs de Gandia eren símbol de gran poder i posteriorment, amb Francesc de Borja i els jesuïtes, la llegenda negra va romandre amagada. No serà fins al segle XVI que, mitjançant les obres de Jerónimo Zurita i Fernández de Oviedo, aquesta apareix penetra i s'expandeix en la cort castellana.

BIBLIOGRAFIA

- BOIX, Vicent, *Historia de la ciudad y Reino de Valencia*, València: Imprenta de D. Benito Monfort, 1845.
- DIAGO, Francisco, *Anales del Reyno de Valencia*, València: Pedro Patricio Mey, 1613.
- ERASME DE ROTTERDAM, *Elogi de la Follia*, Barcelona: Edicions 62, 1982.

- ESCOLANO, Gaspar, *Decada primera de la historia de Valencia*, València: Universitat de València, 1972.
- FERNÁNDEZ DE OVIEDO, Gonzalo, *Batallas y quinquagenas*, a cura de Juan B. Avallera Arce, Salamanca: Diputación de Salamanca, 1989.
- MIRALLES, Melcior, *Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, a cura de Mateu Rodrigo Lizondo, València: Publicacions de la Universitat de València, 2011.
- RODRÍGUEZ, Josep, *Biblioteca Valentina*, València: Joseph Thomás Lucas, 1747.
- VICIANA, Martí de, *Libro segundo de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reyno*, València: Universitat de València, 2013.
- ZURITA, Jerónimo, *Anales de la Corona de Aragón*, a cura d'Ángel Canellas López, Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1967-1977.
- ZURITA, Jerónimo, *Historia del rey don Fernando*, a cura d'Ángel Canellas López, Magdalena Canellas Anoz i Antonio J. López Gutiérrez, Saragossa: Gobierno de Aragón; Departamento de Educación y Cultura, 1989-1996.